УДК 368:930.1(477) «19/20»

Герасименко Н. П., ст. викладач (РІ ВМУРоЛ «Україна», м. Рівне)

ІСТОРІОГРАФІЯ СТРАХУВАННЯ НА УКРАЇНІ КІНЦЯ XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТЬ

Розкрито тенденції розвитку страхування в історичному аспекті з акцентом на кінець XX до сьогодення. Обґрунтовано основи сучасного страхування на Україні.

Раскрыты тенденции развития страхования в историческом аспекте с акцентом на конец XX к нынешнему времени. Обоснованы основы современного страхования на Украине.

Progress of insurance trends are exposed in a historical aspect with an accent on the end of XX to present time. Bases of modern insurance are reasonable on Ukraine.

У країнах із ринковою економікою система страхування сприяє економічній стабільності, зміцненню фінансової системи, активізації інвестиційних процесів і розв'язанню соціальних проблем.

Метою роботи є історичний аналіз страхової галузі в Україні періоду кінця XX до сьогодення. Галузь страхування описується з точки зору її позитивних та негативних рис, перспектив розвитку. Обґрунтовано викладаються шляхи подолання недоліків, що існують на сучасному етапі, пропозиції щодо заходів для урядових та неурядових організацій, які прискорять розвиток, зростання, підвищення глобальної та регіональної конкурентоспроможності галузі страхових послуг.

В розумінні взаємозахисту і взаємодопомоги страхування існує від самого початку існування людства. Зокрема і на землях сучасної України.

З найдавніших часів в українських селах, ще до появи і широкого розповсюдження грошових відносин існувало страхування членів сільської громади у такому вигляді: якщо хтось, наприклад, внаслідок пожежі втрачав майно, або якщо комусь треба було зібрати врожай, то йому допомагала вся громада своєю працею і своїм майном. Той хто відмовлявся допомагати — не міг розраховувати на подібну допомогу у майбутньому (тобто іншими словами втрачав страхування з боку громади) [10].

Даний вид взаємозахисту (тобто страхування) називається толока. Дуже рідко його ще можна зустріти в деяких українських селах. Своє значення він втратив на початку XX століття, з широким розвитком і розповсюдженням грошових відносин і встановленням радянської влади.

Сліди страхування на українських землях в сучасному розумінні (з використанням грошей) знаходимо у «Руській Правді», яка передбачала деяке відшкодування (вира) у випадку вбивства члена громади. Вира виплачувалася у разі смерті від нападу невідомого вбивці («дика», себто подушна вира) й у випадку смерті в наслідок ненавмисного вбивства. Страхові елементи виявлялися тут у тому, що виплата дикої вири була пов'язана з смертю члена громади, в подушній розкладці вири на членів громади й у розстроченні платежу на кілька років.

Сучасне страхування виникло на українських землях у XIX століття у Російській імперії розвинулися різні типи страхових організацій: акційні спілки (російські і закордонні), товариства взаємних страхування, земське страхування та інші. Щоб витіснити закордонні страхувальні організації, було зроблено (невдалі) спроби зосередити страхування (гол. будинків) у руках держави. 1827 створилося приватне «Перше російське страхове товариство», яке здобуло монополію на ведення страхових операцій у кількох великих містах (в Одесі, Харкові). Незабаром створилося «Друге російське товариство страхування від вогню» з монополією у 40 губерніях, у тому числі й українських. Інші російські та закордонні страхові підприємства не поширювали своєї діяльності на українські землі.

В Радянські роки, як у всьому СРСР, так і в Україні страхування монополізовано, страхові товариства ліквідовано, а їх майно націоналізовано. Виняток зроблено 1922 для кооперативів, яким дозволено взаємне страхування рухомого майна і товарів при Всеукраїнському кооперативному страховому союзі (Коопстрах), що обслуговував на території України всі види кооперації (1926 –1927 він мав на 672,2 млн карб. забезпечених сум). Цей тип страхування був ліквідований у 1930 році.

Селянські двори підлягали обов'язковому державному страхування від пожеж, пошестей худоби, градобою і транспортних аварій. Адміністрація страхової справи була від 1925 централізована. Державне страхування здійснювалося на всій території СРСР єдиною організацією – Держстрахом у Москві [6].

Події 1917 р. внесли багато змін і у страхову справу. Уже через рік вона була оголошена державною монополією. Всі страхові операції здійснювались органами Головного управління державного страхування при Міністерстві фінансів.

Початок 90-х років ознаменувався в Україні великими політичними та економічними змінами, переходом до ринкової економіки. Новою частиною нового господарського механізму, як і у цивілізованих державах ринкової орієнтації, стає ефективна система страхування, яку треба ще приводити у відповідність до світових стандартів [4].

Перший спеціальний нормативний акт, що регламентує страхування, був прийнятий тільки в 1993 р. (ВР України Кодекс цивільний від 16.01.2003 № 435-IV. Цивільний кодекс України). Навряд чи можна говорити про яку-

небудь його істотну роль і піддавати серйозному аналізу, тим більше, це був навіть не закон, а Декрет Кабінету Міністрів "Про страхування", хоч і мав статус законодавчого акта. Положення урядового Декрету були дуже узагальненими і викликали набагато більше питань, ніж давали відповідей на актуальні питання в роботі починаючих українських страховиків. Правова недосконалість Декрету призвела до того, що на вітчизняному страховому ринку, немов гриби після дощу, з'явилася маса страхових фірм різного калібру [9].

Відповідно до Декрету, створити подібну фірму було вкрай просто. Для цього всього-на-всього слід було зареєструвати фірму в організаційно-правовій формі хоча б ТОВ, а також внести в статутний фонд 5000 дол. США. При цьому, у випадку настання страхових ризиків цих грошей не вистачило б навіть на те, щоб узяти на себе ризик по страхуванню одного автомобіля. Вимоги до резервного страхового фонду були дуже ліберальними і були спрямовані явно не в захист прав споживача. Отже, і довіра з боку громадян до таких страховиків було вкрай низькою [2].

Пізніше страхова справа в Україні поповнюється рядом нормативно-правових документів, які доповнюють попереднє й в своїй сукупності становлять страхове законодавство України. Головними серед них є наступні:

- ✓ ВР України Кодекс цивільний від 16.01.2003 № 435-IV. Цивільний кодекс України;
- ✓ ВР України, Закон від 1996.03.07 № 85/96-ВР «Про страхування»;
- ✓ ВР України, Закон від 2004.07.01 № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів».

Саме на цих нормативних актах будують відносини страхувальника та страховика, які знаходять своє відображення у страхових договорах (маються на увазі відносини зі страхування транспортного засобу та цивільної відповідальності).

Сучасне законодавство України дає таке визначення страхування:

Страхування — вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) [7].

Фактично на ринку України діють два види страхових компаній:

а) кептивні – створені міністерствами, відомствами, потужними фінансово-промисловими союзами для обслуговування ризиків своїх підприємств;

б) створені на приватному капіталі, що функціонують на конкурентній основі.

За масштабами своєї роботи, обсягом відповідальності недержавні страхові ком-панії важко порівняні з організаціями колишнього Держстраху, економіч-

на база яких формувалась впродовж 70 років, завдяки чому їх представництва було створено практично в усіх населених пунктах України.

З метою формування конкурентного середовища на страховому ринку та приведення організаційної форми державної та комерційної страхової діяльності у відповідність до страхового законодавства України створено Національну страхову компанію відкритого типу "Оранта", головним засновником якої з боку держави виступив Фонд державного майна.

В Україні Комітетом із страхового нагляду було зареєстровано близько 800 страхо-виків, але за період з 1994 по 1996 р. відкликано ліцензії у 280 із них. Найгрубіші порушення страхового законодавства виявлено в компаніях: "Укар" (Харків), "Альбіна" (Львів), "Аспек" (Чернігів), "Херсон-Аско" (Херсон), "Укрін і К°" (Київ).

Головна причина — нездатність значної частини страховиків виконувати взяті на себе зобов'язання перед страхувальником. Важливим кроком для звільнення страхового ринку від фірм, які дискредитують страхову діяльність, стало підняття суми статутного фонду до рівня 100 тис. ЕКЮ та зобов'язання внести 60% його грошима. Такі умови далеко не всім страховикам під силу. У зв'язку з цим виникає проблема захисту інтересів страхувальників, котрі довірили захист своїх інтересів страховим компаніям, яким держава надала право здійснювати цей захист, а потім справедливо позбавила їх цього права.

На сьогодні в Україні працюють понад 240 компаній, що мають досить великі обсяги статутних фондів і резервів, добру репутацію. У переліку дозволених в Україні видів страхових організацій немає товариств з обмеженою відповідальністю (ТОВ). Відомо, що такі підприємницькі структури дуже поширені в сімейному бізнесі. Власники в разі будь-якої небезпеки несуть відповідальність за борги фірми лише в межах зроблених внесків до статутного фонду. Умови створення зазначених товариств захищають від проникнення в їхню справу небажаних учасників. Поряд з позитивними тут існують і численні негативні фактори, зокрема малі можливості збільшення статутного капіталу, труднощі контролю за діяльністю товариств, що особливо важливо у сфері страхових послуг.

В Україні поняття "товариство" та "компанія" нерідко ототожнюють, не розрізнюючи на практиці страхових товариств і страхових компаній. Проте насправді не кожного страховика можна вважати товариством. Не всі страховики набирають вигляду страхової компанії. Товариства, як правило, не створюються в державній формі власності. Водночас у багатьох країнах до компаній не включають поширені там товариства взаємного страхування (ТВС). Головна відмінність між ТВС і компанією полягає в тому, що компанія завжди має на меті отримання комерційного результату – прибутку. Це забезпечується через застосування твердих тарифів, до складу яких здебільшого входить прибуток. Для товариств взаємного страхування отримання прибутку не є першочерго-

вим. Вони створюються для надання взаємодопомоги своїм членам. Тут учасник товариства одночасно є страховиком і страхувальником. Саме страхувальникам належать усі активи товариства. Якщо сума страхових премій перевищує виплати і витрати на ведення справи та відрахування до фондів, то різниця може бути повернута членам товариства. В Україні ТВС можуть із часом набути помітного розвитку. Найсприятливіші умови для їх поширення слід очікувати в сільському господарстві (захист фермерських господарств), у малому промисловому і торговельному бізнесі, страхуванні життя. Необхідна для цього правова база частково вже створена.

Важливим є й те, що обсяги страхових резервів впродовж останніх років зростають швидше, ніж страхові премії. Це вже показник зростання фінансової надійності страховиків, збіль-шилися також обсяги страхових послуг, а страховий ринок набув якісніших ознак.

Деякі дослідники вважають іноземні страхові компанії, як фактор розвитку ринку страхування України. Ці компанії приносять на український ринок культуру страхування, знання та експертизу.

Серед головних проблем, які залишаються в галузі страхування, можна виділити:

- ✓ відсутність кодексу про страхову діяльність;
- ✓ наявність великої кількості вимог та бар'єрів, що обмежують конкуренцію на ринку;
- ✓ низький рівень капіталізації підприємств;
- ✓ недостатній розвиток брокерських послуг на ринку;
- ✓ низька довіра суспільства до страхових компаній;
- ✓ крім того, проблеми, які існують в українській економіці в цілому і впливають, зокрема, і на страхову галузь [3].

Аналізуючи історію страхової справи на Україні, варто визнати великий прогрес, але тільки, якщо виходити зі старого непорушного правила про те, що будь-яка величина, у порівнянні з нулем, є нескінченністю. Тим більше, останнім часом страховий ринок демонструє значну динаміку росту. Правда, проблеми у вітчизняних страховиків не менш значні [10].

Незважаючи на позитивні зрушення, що відбулися в галузі страхування з початку її створення, існує багато проблем, що заважають її нормальному функціонуванню та розвитку. Серед головних можна виділити: відсутність кодексу про страхову діяльність; наявність великої кількості вимог та бар'єрів, що обмежують конкуренцію на ринку; низький рівень капіталізації підприємств; недостатній розвиток брокерських послуг на ринку; низька довіра суспільства до страхових компаній; крім того, проблеми, які існують в українській економіці в цілому і впливають, зокрема, і на страхову галузь.

Деякі з найважливіших пропозицій подолання труднощів у галузі є такими: впорядкувати страхове законодавство; досягнення оптимальної структури між різними формами страхування; залучення коштів страхових фондів на потреби інвестиційних вкладень; створення об'єднань страховиків із метою зміцнення

їх фінансового становища; підвищити рівень капіталізації підприємств; запровадити реальні заходи, які б знизили можливості для корупції та бюрократичних перепон; розробити ефективні механізми захисту інтересів страхувальників.

Отже, важливим заходом розвитку страхового бізнесу є вироблення та застосування стратегії його розвитку. Серед альтернатив стратегічного розвитку страхування виділяють підхід швидкої лібералізації та поступового розвитку. Ліберальний шлях передбачає цілковите покладання на ринкові механізми функціонування галузі як щодо внутрішнього, так і щодо зовнішнього ринку. Поступовий розвиток передбачає захист державою національних страхових компаній доки вони не стануть конкурентноздатними.

На думку аналітиків, після запровадження запропонованих заходів відбудеться процес злиття страховиків, перехід деяких з них з страхового бізнесу до бізнесу страхового брокерства тощо. Після його закінчення вітчизняні страхові компанії зможуть конкурувати з іноземними страховими компаніями, хоча в іноземних компаній буде краща експертиза та доступ до світових ринків перестрахування. Може так статися, що українські страхові компанії будуть мати тенденцію займати ніші у певних галузях промисловості, і там вони зможуть запропонувати свої послуги за конкурентними цінами.

1. Артюх Т. М. Страхування життя і його розвиток в Україні / Т. М. Артюх // Фінанси України. – 2000. – № 9. **2.** Базилевич В. Д. Страхова справа / В. Д. Базилевич, К. С Базилевич. – К. : Знання, 1997. –216 с. **3.** Заруба О. Д. Страхова справа / О. Д. Заруба. – К. : Т-во "Знання", КОО, 1998. – 321 с. **4.** Іванова О. Л. Соціальна політика : теоретичні аспекти / О. Л. Іванова. – К. : Академія, 2003. – 107с. **5.** Іваськевич І. О. Організація соціального забезпечення / І. О. Іваськевич. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. **6.** Історія страхування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://avto-advokat.com.ua/component/content/article/2-strax/7-2010-09-22-15-40-04]. **7.** Історія страхування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://avto-advokat.com.ua/component/content/article/2-strax/7-2010-09-22-15-40-04]. **8.** Клапків М. С. З історії зародження національного страхового ринку/ М. С.Клапків // Фінанси України – 1998. – № 1. **9.** Осадець С. С. Страхування / С. С. Осадець. – К. : КНЕУ, 1998. –528 с. **10.** Суханова Алла. Страхування в Україні: нова історія і сучасний стан /Алла Суханова // Страхування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://conftiapv.at.ua/publ/konf_14_15_zhovtnja_2010_r/strakhuvannja_v_ukrajini_nova_istorija_i_suchasnij_stan/3-1-0-235].

Рецензент: к.е.н., професор Кушнір Н. Б. (НУВГП)